

- Cihan Tuğal, *Pasif Devrim: İslâmi Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2010, 330 s. Değerlendiren: Ali Kaya*

Cihan Tuğal'ın 2000 sonrası Türkiye İslâmcılığı'nın dönüşümünü inceleyen kitabının temel bulguları, yazarın İstanbul'un Sultanbeyli ilçesinde 2000-2002 arası ve 2006 yılı olmak üzere iki ayrı dönemde yaptığı etnografik çalışmalarına dayanmaktadır. Tuğal'ın temel tezi, AK Parti önderliğindeki siyasal hareketin mütedeyyin kitleyi laik devletle bütünleştirdiği iddiası üzerine kuruludur. Bu süreçte, AK Parti önderliğindeki siyasalılık, sivil toplumun üç bileşenini (günlük yaşamı, toplumsal uzamı ve ekonomik ilişkileri) dönüştürerek, İslâmcıları sisteme entegre etmiştir. Bunu yaparken AK Parti, İslâmcı geleekten belli öğeleri kendi amaçlarına destek sağlamak için seçmeci bir şekilde kullanmıştır. Tuğal bu tezini, Gramsci esinli Hegemonya Teorisi'ni genişleterek ve çeşitlendirerek açıklamaya çalışmaktadır. Yazar, İslâmcılık çalışmalarındaki mevcut yaklaşımların parçacı ve tek yönlü olduğunu, Hegemonya Teorisi'nin ise daha bütüncül bir yaklaşım sunduğunu ve İslâmcılık literatürüne teorik düzlemde bir açılım getirdiğini düşünmektedir. Bu değerlendirme, Tuğal'ın geliştirdiği teorik çerçeveyi ve 2002 sonrası siyasal toplum ve sivil toplum düzeyinde dönüşen İslâmcılığın ele aldığı bölümleri merkeze almaktadır.

Kitabın ilgili bölümlerini incelemeye geçmeden önce kitabın yapısı ve bölümlerin teması hakkında kısa bir bilgi verelim. Eser, altı bölümden oluşuyor. Birazdan ayrıntılandıracağımız birinci bölümde yazar teorik yaklaşımını tartışıyor. İkinci bölümde ise, laik devletin hegemonik siyasal ve sivil toplumu massederek hegemonik hale gelmesini, sonrasında yaşadığı krizi ve İslâmcılığın bir karşı hegemonik proje olarak ortaya çıkışını analiz ediyor. Üçüncü bölümde yazar, 1980-2002 yılları arasında İslâmcı hareketin yükseliş ve düşüşünde siyasal toplumun rolünü Sultanbeyli örneğinden hareketle inceliyor. İslâmcıların laik düzene karşı geliştirdikleri siyasal liderlikler, otorite yapıları ve siyasal birlik vizyonları (bunların ne anlama geldiğini teorik kısımda tartışıyor) bu bölümün ana temasını oluşturuyor. Tuğal, bu dönemde ilçede İslâmcıların laik düzene karşı geliştirdikleri iktidar formlarına odaklanıyor ve bu durumun ilçede "ikili iktidar" yapısını ürettiğini iddia ediyor. Tuğal, İslâmcıların bütün bu çabalara rağmen alternatif bir siyasal birlik vizyonu geliştiremediklerini, Türk-Kürt bölünmesinin üstesinden gelinemeyişinde bu durumun en net şekilde ortaya çıktığını belirtir. Dördüncü bölümde Tuğal, yine 1980-2002 arasında ilçedeki, İslâmcılar eliyle değişen günlük yaşama, uzam kullanımına ve ekonomik ilişkilere odaklanıyor. Bu değişimin aktörleri olan İslâmcı derneklerin, ağların ve partilerin ekonomik ilişkiler yoluyla alternatif yaşam tarzları ve mekânları oluşturarak toplumsal yaşamı yönlendirme çabalarını tartışıyor. Yazara göre "Tevhid Dini" etrafında bir sivil toplum inşa niyetinde olan İslâmcılar, bunu yapmada kısmen başarılı oldular. Birazdan ayrıntılarına ineceğimiz sonraki iki bölümde ise, yazar yine siyasal toplum ve sivil toplum düzeyinde 2002 sonrası AKP önderliğinde ilçede gerçekleşen dönüşüme odaklanıyor.

* Doktora, Sosyoloji, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Tuğal, teorik yaklaşımını tartıştığı birinci bölümde (s. 29-51) mevcut İslâmcı siyaseti analiz etmek için Hegemonya Teorisini önerirken, İslâmcılık siyasetini analiz eden belli başlı paradigmalardan en bilinenleri Şarkiyatçılık ve Modernleşme teorileri, siyasal iktisat yaklaşımı ve toplumsal hareketler-kurumsalcılık yaklaşımlarıdır. Tuğal bu açıklama biçimlerini ayrıntılı olarak tartışmamakla birlikte üç yaklaşımın ortak zafiyetinin dinî, ekonomik, siyasal kurum ve dinamiklerin, devlet ve sivil toplumun ilişkiseliliğini ve eşgüdümlülüğünü fark edememeleri ve belli aktörlerin eylemlilikleriyle gerçekleştiğini göz ardı etmeleridir. Yazar, bu İslâmcı siyasallığı analiz için önerdiği yaklaşımı Hegemonya Yaklaşımı olarak adlandırmaktadır. Tuğal, Gramsci'den ilhamla bu yaklaşımı benimsemekle birlikte, Gramsci'de özellikle gündelik yaşamın bir siyasal hegemonya için önemini formüle etmede yeterli olmadığını belirtmektedir. Gündelik yaşamın da hegemonik bir mücadele alanı içinde kritik bir öneme hâiz olduğunu vurgulamakta; Bourdieu'nun bunu geliştirmek için önemli olduğunu düşünmektedir.

Tuğal, Gramsci'nin hegemonya yaklaşımını geliştirerek, şu şekilde yeniden formüle eder: "1- tahakküm ve eşitsizlik için rızanın, 2- günlük yaşamın, uzamın ve ekonominin belli otorite görüntüleriyle özgül şekilde eklenmesi yoluyla, 3- belli bir önderlik tarafından, 4- farklılıklardan birlik yaratmak suretiyle örgütlenmesi." (s. 37). Yazar, bu tanımlamadan hareketle analizinin birbiriyle ilişkili devlet, siyasal toplum ve sivil toplum olmak üzere üçlü bir toplumsal-siyasal düzey belirler. Siyasal toplum, sivil toplum ile devleti birbirine bağlar. Yazar, siyasal toplumu Gramsci'nin daha çok devlet ile değişmeli kullandığını, kendisinin ise bu nosyonu rızanın sadece sivil toplumda örgütlenmediğini göstermek ve siyasal toplumu (devlete indirgmeden) rızanın örgütlenmesinde önemli bir yeri olduğuna dair bir farkındalık yaratmak için kullandığını belirtir. Buna göre, siyasal toplumun üç bileşeni vardır: siyasal önderler, otorite yapıları ve siyasal birlik tahayyülü. Hegemonik bir projenin başarılı olabilmesi için siyasal toplum ile sivil toplumun bir aradalığı önemlidir. Bu yüzdendir ki, siyasal önderlik, otorite ve birlik tahayyüllerinin sivil toplumda (sivil toplumun üç bileşeni vardır: gündelik yaşam, uzamdan yararlanma formları ve ekonomik ilişkilerdir) karşılık bulmasıyla ancak rıza ve tahakküme dayalı bir hegemonik proje başarılı olabilir. Herhangi bir hegemonik projenin başarısı da bu ilişkileri düzenlemesine bağlıdır..

Yazar, yukarıda bahsedilen teorik çerçeveden hareketle beşinci bölümde (s. 172-219) 2002'den itibaren AK Parti iktidarı ile birlikte İslâmcı siyasetin "sistemle bütünleşmesi"ni inceler. Tuğal, Kemalist gazeteci ve siyasetçiler tarafından dile getirilen AKP'nin aslında İslâmcı bir parti olduğu, ancak kamuoyuna bu yüzünü göstermediği, meşhur tabiriyle takkiye yaptığı düşüncesine karşı çıkar. Tuğal'a göre, AKP İslâmcıları düzenle bütünleş-tirmiş; bunu yaparken de İslâmcı gelenek ile irtibatı koparmamış, oradan aldığı düşünce ve pratikleri sisteme entegre olma siyasetinde ya da Tuğal'ın tabiriyle *massetme* siyasetinde stratejik olarak kullanmıştır. Tuğal, Sultanbeyli'deki etnografik araştırmasından hareketle AKP önderliğinde gerçekleşen İslâmcı siyasetin dönüşümünü analiz eder. Eski İslâmcıların radikal taleplerinden ve söylemlerinden nasıl vazgeçip, sistemi ve devleti sahiplendiğini görüşmeleri yoluyla destekler.

Tuğal'a göre, AKP siyasetinde dönüşümler sadece eski radikal İslâmcılardan ibaret değildir. Milliyetçi muhafazakârlar da AKP potasına dahil olmuşlar, ancak İslâmcılar ile muhafazakârlar aynı potada iyi bir kıvam tutturmuşlar, yüzeysel bir koalisyona meydan vermemişlerdir. Merkez sağdan gelen milliyetçiler, İslâmcı stratejileri benimsemişler, dinî pratiklerini arttırmışlar ve İslâmcı siyasî gelenekten yararlanmayı öğrenmişlerdir. Örneğin; merkez sağdan gelip, AKP Sultanbeyli yaşlı komisyonunda aktif olarak çalışan bir üye, yaşlıların maddî ve manevî işleriyle aynı anda ilgileniyor, yiyecek ve giyecek yardımı yaptığı gibi, onları İstanbul'un meşhur cami ve türbelerine götürüyordu. Tuğal, massedilme sürecinin o kadar sancısız olmadığını, parti içinde aktif olanların süreçten rahatsız olduklarını da belirtir. Örneğin; Sultanbeyli AKP'nin üst düzey yöneticilerinden biri yaşanan değişimi şöyle yorumlar: "Bugün, Müslümanlar bir tercihle yüze bulunuyorlar. Ya sosyal adaleti ya da demokrasiyi; zenginler ile yoksullar arasındaki kutuplaşmayı ve dünyevileşmeyi seçecekler." (s. 177).

Yazar, AKP siyaseti ile birlikte dönüşen İslâmcı siyasetin meydanlara da yansıdığını ifade eder. Örneğin; Danimarka'nın Hz. Peygambere hakaret içeren karikatürleri yayımlanması sonrasında Sultanbeyli'de İslâmî örgütlerce organize edilen protestoda, konuşmacının Başbakan Erdoğan'ın daha aktif olması yönündeki çağrısının bastırılması ve bu çağrı sonrası Başbakanı yuhalayan birkaç kişinin toplulukça susturulmasını Tuğal, İslâmcı siyasetin AKP ile birlikte artık iktidarı hedef almadığı şeklinde yorumlar.

Tuğal, altıncı bölümde (s. 221-265) AKP önderliğinde sivil toplumun laik devlet ve kapitalist ekonomi ile bütünleşme sürecini inceler. Gündelik hayatta İslâmî dil giderek sekülerleşmektedir. Tuğal, gündelik hayatın artan seküler görüntüsü ile ilgili çeşitli örnekler verir. Örneğin; "Selamun Aleyküm" diye selamlaşmanın giderek İslâmcılar arasında azaldığı, yine "İnşallah" demenin eskiye göre daha az kullanıldığı, sakal kesmenin yaygınlaştığı, içki satışlarının yaygınlaştığı, daha az namaz kılındığı gibi. Tuğal, AKP önderliğinde gelişen bu sekülerleşmenin, dindarların artık dinin toplumsal hayatta önemli bir rolü olmadığı anlamına da gelmemesi gerektiğini vurgular. Tuğal bu sürecin paradoksal olduğuna dikkat çeker. Bu durumu örneklendirmek için T.R.T. ve özel televizyonlarda din bilginlerinin ve aydınlarının İslâmî konuları tartıştıkları birçok programın yayınlanmasını gösterir. Bunlara ilaveten, alkol satışlarına getirilen kısıtlamalar, eşleri türbanlı erkeklerin üst mevkilere gelmesi, katı laik bir sistem içinde düşünülemez şeylerdir.

Tuğal, AKP siyasetinin Sultanbeyli'nin uzamını ticarileştirme ve modern bir kent yaratma çabasında olduğunu belirtmekle birlikte, bu bölümde daha çok uzamın sembolik dönüşümünden bahseder. Bu süreçte, uzamsal boyutun dinsel boyutu azalmaktadır. Bununla ilgili hem sivil toplumdan, hem de siyasal aktörlerin pratiklerinden örnek verir. Örneğin 2000'lerin başında, İslâmcı bir işyeri sahibi dükkânına girerken ayakkabılarını çıkarırken (müşterileri de çıkarır), 2006'ya gelindiğinde artık ayakkabı ile girmenin bir sakınca oluşturmadığı noktaya gelinmiştir. Bu sadece burayla sınırlı değildir, belediye ve ilçedeki birçok işyerinde benzer bir durum söz konusudur. İlçedeki siyasal aktörlerce yapılan sembolik düzeyde bir uzamsal değişiklik, pencere ve rengiyle cami-

yi andıran belediye binasının tamamen yıkılıp yerine yenisinin yapılmasıdır; ki bu bina ilçeye "Sultanbeyli İslâm Cumhuriyeti" adını kazandırmıştır. Uzamsal boyutta İslâmî çizgiden sapmanın diğer bir göstergesi, yüksek binaların açık ya da dolaylı bir şekilde inşasının meşrulaştırılmasıdır. Yüksek bina yapmanın eskiden İslâmcılarca Allah'a şirk koşmak gibi bir anlamı vardı. Şimdilerde ise, profesyonel bir dille alçak binaların ekolojik dengeyi bozduğu öne sürülerek, yüksek bina yapımının önü açılmakta.

Tuğal ayrıca AKP önderliğinde Sultanbeyli'de kapitalizmin doğallaşmasından bahseder. Örneğin; ilçedeki inşaat işçileri, kamu sektöründeki işçiler, kamyoncular, emekli işçiler, esnaf ve iş adamları, hepsi de özelleştirmelere şevkle onay verirler. Bunun nedeni, (namazında ve niyazında bir Müslüman ve "bizden biri" olan) Tayyip Erdoğan'ın özelleştirmeyi övüyor, teşvik ediyor olmasıdır. Ayrıca, Tuğal, dinî kanallar yoluyla sivil toplumun kapitalizm ile halvet olmasına olanak sağlandığını belirtir. Bunun için ilçedeki Tuğal'ın adlandırmasıyla "kapitalizm yanlısı, milliyetçi meramını daha iyi anlatmak adına cemaatin savaş karşıtı duyguları ile oynayan" imamın hutbesini örnek verir:

...Bu sıcak camide namaz kılabildiğiniz için Allah'a şükretmelisiniz. Ama kendinize şu soruyu da sormalısınız. Allah'ın verdiği bu mükâfatla ne yapabiliriz? Birincisi, Allah tembellikten nefret eder. Allah tembelliği sever mi? (Cemaatten birçok kişi mırıldandı: Sevmez). Çok sıkı çalışmalısınız. Bu da dininizin bir parçasıdır, unutmayın. İster Kürt, ister Çerkez, ister Türk olun, Allah nezdinde hepiniz aynısınız. Bölünmemelisiniz. Bölündüğünüzde başınıza gelenlere bakın. Bu ülkenin doğusunda yaşayan insanlar bunun sıkıntısını çekiyorlar (Irak'ta Sünnilerle Şiiler arasındaki iç savaşı kastediyor). Üçüncüsü, düşüncelerinizi temiz tutmalısınız. Düşünceleriniz temiz olursa, Allah sizi mükâfatlandırır (s. 253).

Tuğal, bu hutbeden hareketle imamın kapitalist iş ahlâkını cemaâte telkin ettiğini iddia ediyor. Bu durumun, şimdiye kadar hiçbir hutbede bunun kadar merkezi yeri işgal etmediğini de belirtmeyi ihmal etmiyor. Kanaâtımca Tuğal'ın burada yaptığı aşırı bir yorum ve niyet okumasıdır. Tuğal'ın bu yoruma imamın "Allah tembellikten nefret eder. Allah tembelliği sever mi? (Cemaatten birçok kişi mırıldandı: Sevmez). Çok sıkı çalışmalısınız. Bu da dininizin bir parçasıdır, unutmayın. Sabah çok erken kalkmalı, sabah namazını kılmalı, sonra işe koyulmalısınız." sözleri üzerinden varıyor. Ancak buradaki öğütler, İslâm öğretisinde her zaman yer almış ifadelerdir, muhtemelen bu sözlerin benzerlerini Hz. Peygamberin sözlerinde de bulmak mümkündür. Buradan nasıl bir kapitalist iş ahlâkını teşvik eden bir yol bulunduğunu anlamak zor. Tembellikten kaçmayı ve çok çalışmayı öğütleyen bir dinsel otoritenin sözlerini, kapitalist bir iş etiği bağlamına oturtmayı mümkün kılan nedir? Bu zorunlu bir ilişki midir? Weberci bir okuma biçimi ile karşı karşıyayız, ancak din-kapitalizm ilişkisini bu şekilde kurmak için sanırım çok ayrıntılı analizlere ihtiyaç vardır.

Birkaç soru ve eleştiriyle değerlendirmeyi bitirmek istiyorum. Tuğal'ın bir teorik varsayım olarak siyasal partiyi bir hegemonik mücadele için olmazsa olmaz şart olarak

addetmesinin* abartılı bir iddia olduğunu düşünüyorum. Bu siyasal olanı, hiyerarşiye dayanan bir örgütlülüğe indirgemek gibi bir risk taşır. Örneğin; parti benzeri bir örgütlenmenin olmadığı, esnek ve yatay ilişkilerin olduğu küreselleşme karşıtı mücadelelerin Tuğal'ın mantığından hareketle başarısız olacağı ya da pek de politik bir muhalif mücadele olamayacağı gibi bir anlam çıkarabiliriz. Yine örneğin; feministler hiç bir yerde devleti ele geçirmediler ya da çoğunlukla parti benzeri hiyerarşik bir örgütlenme içine girmediler ama kadın hakları ve sorunlarını dillendirmede geri dönülemez kazanımlar elde ettiler. Ya da daha yakın bir zamanda, Ortadoğu'da devrim yapan gençlik hareketlerinin hiç de öyle sıkı ve hiyerarşik bir örgütlenmeye girmedikleri açıktır. Tuğal'ın bu siyasal partiyi (bu çalışmada AKP'yi) bu kadar vurgulamasının mevcut araştırmada insan edimselliğini zaman zaman yok sayan ifadelere dönüştüğünü görmekteyiz. Örneğin şu ifade:

...ilçede AKP'yi diğer partilere kıyasla yine de farklı bir şekilde muktedir kılan önemli bir uzamsal süreklilik vardı. Kırdan göçen aileler arasında, ailenin doğrudan bir parçası olmayan insanları dışarıklık olarak görülürler ve evlerde çok hüsnü kabul görmezler. Özellikle de evde yalnızca kadınlar olduğunda, yabancılara tehlikeli gözle bakılır. Bu toplumsal engel siyasal partilerin gerek seçim kampanyaları gerekse de üyelik kampanyaları sırasında kapı kapı dolaşarak insanları seferber etmeleri epeyce zorlaşmaktadır. Fakat gerek laik gerekse de muhafazakâr partilerden birçok insanın söylediğine göre, "kapıyı çalan başı kapalı biri olduğunda", kırdan göçen kadınların yanıt vermeleri ve konuşmaları daha muhtemeldir. 1980'lerde ve 1990'larda İslamcı partiyi diğerlerinden ayıran özellik başörtülü üyeleriydi. Dolayısıyla AKP önceki İslamcı partiden temel bir tekniği miras almıştır: Parti faaliyetlerinde başı kapalı kadınları kullanmak ve böylece diğer başı kadınların kendilerini rahat hissedip kapıyı açmalarını sağlamak. S. 245

Burada dikkat çekmek istediğim nokta, AKP ve önceki İslamcı partilerin başörtülü kadınları "kullandığı" düşüncesidir. Bu ifade, başörtülü kadınların kendi tercihleri ile İslamcı bir partide siyaset yapamayacağı gibi bir imayı da içermektedir. Bunun ötesinde başörtülü kadınların niyetselliği ve siyasal faaliyeti yaparken dayanabileceği anlamlandırma özgürlüğü de yok sayılabilir tehlikesini taşır. Bu siyasallığa "kullanılma" gibi bir negativite ve araçsallık katmak, etnografik bir araştırmada olması gereken öznelere edimselliğine olan duyarlılığa bir hanel getirmez mi?

Bir diğer nokta, AKP önderliğinde İslamcıların neoliberalleştiği ve sistemle bütünleştiği gibi bir tümel iddiayı göstermek için, bu etnografik çalışmanın verimi yeterli midir? Bu iddiayı göstermek için örneğin Türkiye genelinde AKP'nin söylem ve pratiklerinden yararlanmak, araştırmacının ana iddiasını güçlendirip, zenginleştirmez miydi? Bunlarla birlikte, Tuğal'ın bu araştırması hiç kuşkusuz önerdiği teorik çerçeve ve ampirik zenginliğiyle İslamcılık çalışmalarına eleştirel ve sorgulayıcı bir katkı özelliği taşımaktadır.

* Örneğin şu ifade: "Mevcut sistemlere meydan okumaya çalışan hareketler günlük yaşamdaki, uzam kullanımlarındaki, ekonomik ilişkilerdeki ve otorite ilişkilerindeki muhalif eğilimleri eklemek için parti ya da parti türünde örgütler kurmak zorundadır". S.268